

SUDARYTOJŲ ŽODIS

Susidomėjimas Lietuvos tautinių mažumų, etninių konfesinių bendruomenių istorija ir kultūra neslūgsta, tyrimai atkakliai skinasi kelią, duoda vis naujų, kartais netikėtų rezultatų. Atrodytų, apie totorių ir karaimų bendruomenes jau žinoma daug, tačiau ryškėja ir plečiasi nauji kontekstai, atsiranda lyginamųjų ir tarpdisciplininių tyrimų poreikis. Lietuvos totoriai ir karaimai vis labiau traukia užsienio šalių istorikų, filologų ir orientalistų dėmesį. Šių tautų istorija ir kultūra vis dažniau tampa pretekstu kelti tautinių mažumų išlikimo globaliame pasaulyje klausimą. Todėl tampa tradicija gausėjančio tyrėjų būrio susitikimai Vilniuje, noras pasidalyti naujais tarp Rytų Europos krikščionių pasklidusios istorinės tiurkų diasporos tyrimų duomenimis. 2007 m. rugsėjo 13–15 d. Vilniaus universitete surengta tarptautinė konferencija, skirta 610-osioms totorių ir karaimų įsikūrimo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (LDK) metinėms, buvo lyg priminimas apie šių bendruomenių senumą, gyvybingumą, kultūrinį vertingumą ir neatskiriamumą nuo jas priglaudusios žemės. Konferencijoje skaityti pranešimai straipsnių pavidalu 2008 metais sugulė į rinkinį, pavadintą „Orientas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos visuomenės tradicijoje: totoriai ir karaimai“.

Lygiai toks pat priminimas, nes skirtas 615-osioms abiejų tiurkų mažumų apgyvendinimo LDK metinėms, buvo tarptautinė konferencija „Tiurkų istorija ir kultūra Lietuvoje“, kurią 2013 m. gegužės 29–31 d. surengė Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto Kultūrinių bendrijų studijų centras, Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto Turkų kalbos centras ir Vilniaus apskrities totorių bendruomenė. Ir ši kartą iš konferencijoje skaitytų pranešimų susidarė straipsnių rinkinys. Jų autoriai – Baltarusijos, Izraelio, Lenkijos, Lietuvos, Rusijos, Tatarstano, Turkijos ir Ukrainos mokslininkai, kuriems Lietuvos totorių ir karaimų praeities, raštijos, kultūros tyrimai reiškia nepaliaujamą įrodymą, kad totoriai ir karaimai yra integrali buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės dalis, išlaikiusi savitus bruožus, bet taip pat patyrusi priimančios visuomenės sociokultūrinės įtakos, šalia to – nuolat mezgusi ryšius su didžiuoju

Rytų pasauliu ir sukūrusi LDK „mažąjį Orientą“, turintį savas religines ir kultūrinės formas, skonį ir spalvas.

Akademiniam ir neakademiniam skaitytojui pateikiama straipsnių rinkinį sudaro keturi teminiai skyriai. Istorine tematika parašyti straipsniai neapsiriboja lokaliniais LDK tiurkų diasporos tyrimais. Svarstoma apie platesnius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kontaktus su Aukso orda, Osmanų imperija, jų reikšmę totorių ir karaimų integracijai į priimančią visuomenę. Atkreipiamas dėmesys į totorių žemėvaldos raidą po 1863 m. sukilimo, kai šios imperijos gyventojų grupės nepalietė „lenkų kilmės“ žemvaldžiams taikyti apribojimai. Aptariamos XX a. pirmosios pusės realijos, keliamas Lietuvos totorių suartėjimo su Rusijos musulmonais, lojalumo atsikūrusioms Lenkijos ir Lietuvos valstybėms klausimas.

Antrasis skyrius, pavadintas „Kalba ir tekstas“, nukelia į šiandien labiausiai plėtojamą totorių kultūros tyrimų sritį – rankraštinių paveldą, jo santykį su tiurkų kalbomis, arabiškais rašmenimis, islamo ir krikščionybės sukurtais tekstais. Prasminį akcentą, susiejantį islamo tradiciją ir Lietuvos totorių rankraštinių literatūrą, sudaro straipsnis apie pirmuosius Korano vertimus į tiurkų kalbas. Lietuvos totorių rankraščių tyrimams, išsiplėtojusiems į atskirą sritį, vadinamą *kitabistika*, atstovauja naujos įžvalgos, susijusios su analize tekstų, rašytų senąja osmanų kalba. Arba straipsnis apie tai, kaip Anatolijos turkų literatūroje populiarus pranašo Mahometo kilimo į dangų siužetas buvo adaptuotas Lietuvos totorių kitabuose kalbiniu požiūriu. Kad Lietuvos totoriai nebuvo vieniši, taikydami savitą kalbinę strategiją, kai jungiami skirtingų kultūrinių tradicijų rašmenys, kalba ir tekstas, rodo straipsnis, lyginantis slavų kalbų perėmimą Bosnijos musulmonų ir Lietuvos totorių bendruomenėse. Pagrįstas nerimas dėl šiandien nykstančios totorių rankraštinių tradicijos yra straipsnio, parašyto remiantis lauko ekspedicijų medžiaga, leitmotyvas. Religinių idiomų analizė M. Firkovičiaus parengtame karaimiškame Saliamono patarlių tekste leido parodyti kultūrinės aplinkos įtaką religijos ir kalbos santykiui. Du šio skyriaus straipsniai aptaria dar vieną teksto funkciją – perteikti svetimojo (šiuo atveju – totoriaus musulmono) įsivaizdavimą, ar tai būtų Renesanso laikotarpio religinė polemika, ar garsaus Izaoko ben Abraomo Trakiškio „Tikėjimo sutvirtinimas“.

Skyrius „Kultūrinis, religinis ir tautinis diskursai“ teminiu požiūriu nėra toks vientasis kaip du pirmieji skyriai, tačiau į jį sudėti straipsniai siūlo naują historiografijoje gvildentų problemų sprendimą. Lyginamosios analizės panaudojimas leidžia stebėti islamo Lietuvos totorių diasporoje specifiką ir išryškinti būrėjo (žiniuonio) figūrą įvairiose musulmoniškų Rytų kultūrose. O skirtingas požiūris į Lietuvos karaimų tautinę, religinę ir kultūrinę tapatybę galėtų sukelti ne vieną diskusiją. Šio skyriaus pavadinime pabrėžtam kultūriniam diskursui atstovauja tarpusavyje nesusiję straipsniai apie Lietuvos totorių ir Anatolijos turkų tradicijas, skirtas vaiko atėjimui į pasaulį, taip pat apie

iškilaus karaimų veikėjo Marko Lavrinovičiaus nuopelnus karaimų kalbai (Trakų dialektas) ir kultūrai.

Skyrius „Šaltiniai“ siūlo visą pluoštą pirmą kartą skelbiamų istorijos dokumentų, rašytų hebrajų, turkų ir rusų kalbomis, jų analizę ir komentarus. Naujų faktų apie karaimų apgyvendinimą Lietuvoje atskleidžia hebrajų kalba rašyti tekstai. Totorių chanų jarlykai ir Chotino tvirtovės komendanto laišakai, rašyti Lenkijos Karūnos valdžiai XVIII a. ir saugomi Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje, liudija Karūnos ir Osmanų imperijos ryšius. Atskirai skelbiamas ir komentuojamas Chotino tvirtovės komendanto laiškas Krokuvos vaivada ir Karūnos etmonui Janui Branickiui, saugomas Didžiojo Rostovo srities kraštotyros muziejuje. Taip pat skelbiamas turkiškos maldos, susijusios su Lietuvos totorių islamo tradicija, tekstas iš privačios kolekcijos. Stambesnis blokas dokumentų, saugomų Baltarusijos nacionalinio archyvo Gardine fonduose, rodo Lietuvos totorių pastangas išlaikyti savo teises ir privilegijas XIX a. pirmąjį–trečiąjį dešimtmetį.

Šiame straipsnių rinkinyje yra nedidelis skyrelis „Kronika“, kuriame plačiai pateikta informacija apie tarptautinį karaimų studijų simpoziumą, kuris vyko 2010 m. balandžio 5–8 d. Turkijoje, Biledžiko universitete.

Straipsniai skelbiami originalo kalbomis (anglų, lietuvių, rusų ir turkų), pateikiamos santraukos anglų ir lietuvių kalbomis. Tokį straipsnių publikavimo principą lėmė autorių tarptautinis kolektyvas ir suvokimas, kad taip jie pasieks didesnę skaitytojų būrį.

Tamara Bairašauskaitė

Galina Miškinienė

EDITORS' NOTE

The interest to the history and culture of Lithuanian national minorities and ethnic confessional communities remains high. The number of studies on the subject is increasing and brings more new and sometimes unexpected results. It would seem that much is already known about the Tartar and Karaim communities, but new contexts emerge and expand, calling for a comparative and interdisciplinary research. Lithuanian Tatars and Karaims increasingly become the focus of studies by historians, philologists, and orientalists of other countries, while the history and culture of these communities are more frequently becoming a pretext to raise the issue of the survival of ethnic minorities in the world. Meetings in Vilnius of the growing number of researchers and the desire to share new research on the historical Turkic diaspora dispersed among Eastern European Christians are becoming a tradition. On the 13th–15th of September 2007, an international conference dedicated to the 610th anniversary of the settlement of Tatars and Karaims in the Grand Duchy of Lithuania was held at Vilnius University and served as a reminder of the age, vitality, and cultural value of these communities and their inseparability from the land which became their home. In 2008, presentations made at the conference were published as a collection of articles entitled “*Orientas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos visuomenės tradicijoje: totoriai ir karaimai*” (Orient in the Social Tradition of the Grand Duchy of Lithuania: Tatars and Karaims).

A similar reminder of these communities was the international conference “*Turks' History and Culture in Lithuania*” dedicated to the 615th anniversary of the settlement of minorities of Turkic descent in the Grand Duchy of Lithuania, held on the 29th–31st of May 2013 by the Centre for Stateless Cultures (Faculty of History, Vilnius University), Turkish Language Centre (Faculty of Philology, Vilnius University), and the Tatar Community of the Vilnius District. Presentations made at the conference were published as a collection of articles. The articles were submitted by researchers from Belarus, Israel, Poland, Lithuania, Russia, Tatarstan, Turkey, and Ukraine. Research into

the history, writings and culture of Lithuanian Tatars and Karaims for these authors means continuing evidence that the Tatars and Karaims were an integral part of the society in the Grand Duchy of Lithuania, maintained their distinctive features, and also experienced the sociocultural impact of the host country. Furthermore, these communities regularly established relationships with the world of the Grand Orient and built their “Little Orient” in the Grand Duchy of Lithuania with its religious and cultural forms, tastes, and colours.

The collection of articles for both academic and non-academic readers consists of four thematic sections. Chapter One “History” contains articles on historical topics which are not limited to the local Turkic diaspora of the Grand Duchy of Lithuania. A broader context of the contacts between the Grand Duchy of Lithuania and both the Golden Horde and the Ottoman Empire is provided, and their importance to the integration of Tatars and Karaims in the host society is shown. The development of land ownership by the Tatars after the 1863 uprising is discussed, pointing out that this group of the population of the then Russian Empire was not subject to such restrictions as were landowners of the Polish origin. The context of the first half of the 20th century is discussed, and such issues as the rapprochement between the Lithuanian Tatars and Russian Muslims or their loyalty to the reinstated Polish and Lithuanian states are raised.

Chapter Two “Language and Text” focuses on currently the most developed area of research of the Tatar culture – the manuscript heritage, its relationship with the Turkic languages, Arabic script, and texts of Islam and Christianity. The semantic highlight of the chapter, which links the Islamic tradition and manuscript literature of Lithuanian Tatars, is the article on the first translations of the Koran into Turkic languages. The research dealing with Lithuanian Tatar manuscripts, which has evolved as a separate area of research called *Kitabistics*, is represented in the new insights related to the analysis of texts written in the old Ottoman language. The chapter also features an article on the popular story of the Prophet Muhammad’s ascension to heaven in the Turkish literature of Anatolia and its linguistic adaptation in the Lithuanian Tatar Kitabs.

The fact that Lithuanian Tatars were not alone in using their own distinctive linguistic strategy by combining characters, languages, and texts of different cultural traditions is shown in the article that compares assimilation of the Slavic language by the Bosnian Muslim and Lithuanian Tatar communities. The justified concern about the endangered Tatar manuscript tradition is the focus of the article written on the basis of the field expeditions. Religious idioms in the Karaim proverbs of Solomon, prepared by Mykolas Firkovičius and analysed in another article, allowed the influence of the cultural environment on the relationship between religion and language to be

demonstrated. Two articles of this chapter are dedicated to yet another function of the text – depiction of the other (in this case – the Muslim Tatars) in the religious polemics of the Renaissance or “The Strengthening of Faith” by the famous Isaac ben Abraham of Troki.

Chapter Three “Cultural, Religious and National Discourse” is thematically not as uniform as the first two chapters, but it contains articles which propose a new approach to the problems discussed in historiography. The use of comparative analysis allows the Islamic specifics of the Lithuanian Tatar diaspora to be observed and highlights the figure of the sorcerer (Faldjey) across the Eastern Muslim cultures. A different approach to the ethnic, religious and cultural identity of Lithuanian Karaims could lead to more than one discussion. The cultural discourse specified in the title of the chapter is represented by thematically unrelated articles about the traditions of Lithuanian Tatars and Turks of Anatolia related to birth and about the contribution of the prominent Karaim figure Markas Lavrinovičius to the Karaim language (Trakai dialect) and culture.

Chapter Four “Sources” contains historical documents published for the first time and written in the Hebrew, Turkish, and Russian languages, their analysis and comments. Texts in Hebrew reveal new facts about the settlement of Karaims in Lithuania. Jarlyks of Tatar khans and letters written by the commandant of the Khotyn Fortress in the 18th century, addressed to the Polish Crown and stored at the Manuscript Department of Vilnius University Library, testify to the contacts between the Crown and the Ottoman Empire. The letter written by the commandant of the Khotyn Fortress to the palatine of Cracow and the Crown Hetman Jan Branicki, stored at the Great Rostov Regional Study Museum, is published and commented on separately. The chapter also includes Turkish prayers related to the Lithuanian Tatar Islamic tradition (the text is from a private collection). A larger group of documents stored in the National Archives of Belarus (Grodno Collection) show the efforts of Lithuanian Tatars to maintain their rights and privileges during the first three decades of the 19th century.

This collection of articles includes also a short chapter “Chronicle” which contains broad information on the International Symposium of the Karaim Studies held on the 5th–8th of July 2010 at Bilecik University in Turkey.

The articles are published in the original language (English, Lithuanian, Russian, and Turkish) with summaries in English and Lithuanian. This approach was prompted by the international team of authors and the realisation that by doing so the articles will reach a broader circle of readers.

*Tamara Bairašauskaitė
Galina Miškinienė*

ОТ СОСТАВИТЕЛЕЙ

История и культура национальных меньшинств, этнических и конфессиональных общин Литвы продолжает интересовать ученых, не иссякают исследования, которые дают новые, иногда неожиданные результаты. Казалось бы, о караимах и татарах известно много, несмотря на это появляются новые контексты, возникает потребность в компаративных и междисциплинарных исследованиях. Литовские татары и караимы все больше привлекают внимание зарубежных историков, филологов и ориенталистов. История и культура тюркских диаспор становится поводом для поднятия вопроса о выживании национальных меньшинств в глобальном мире. Поэтому становятся традицией регулярные встречи в Вильнюсе исследователей, желающих поделиться своими открытиями об исторической тюркской диаспоре, рассеянной среди христианских народов Восточной Европы. Международная научная конференция, организованная в Вильнюсском университете в 2007 г., посвященная 610-летию обоснования татар и караимов в Великом княжестве Литовском, была неким напоминанием о древности, живучести, культурной ценности этих общин, о совместном существовании на принявшей их земле. Доклады, сделанные на конференции в 2008 г., легли в основу сборника статей под названием «Ориент в общественной традиции Великого княжества Литовского: татары и караимы».

Таким же напоминанием, посвященным 615-летней годовщине поселения в ВКЛ обоих тюркских меньшинств, стала международная научная конференция «История и культура тюрков в Литве», которую 29–31 мая 2013 г. организовали Центр по изучению безгосударственных культур Исторического факультета Вильнюсского университета, Центр турецкого языка Филологического факультета Вильнюсского университета и татарская община Вильнюсского округа. И на этот раз на основе сделанных докладов был сформирован сборник статей. Их авторами являются ученые Беларуси, Израиля, Литвы, Польши, России, Татарстана, Турции и Украины. Исследование истории, культуры, письменности татар

и караимов для них означает непрерывное доказательство того, что татары и караимы являются интегральной частью общества бывшего Великого княжества Литовского, сохранившей свои особые черты, в то же время ощутившей социокультурное влияние принимающего общества, наряду с этим – постоянно искавшей контактов с необъятным Востоком и создавшей в ВКЛ «малый Ориент» со своеобразными религиозными и культурными формами, особым вкусом и колоритом.

Сборник статей, предлагаемый вниманию академического и широкого читателя, включает в себе четыре тематических раздела. Статьи на исторические темы (раздел «История») не ограничиваются локальными исследованиями тюркской диаспоры ВКЛ. Их авторы рассуждают о контактах Великого княжества Литовского с Золотой ордой и Османской империей, их значении для интеграции татар и караимов в принимающем обществе. Обращается внимание на развитие татарского землевладения после восстания 1863 г., поскольку к этой категории имперского населения не применялись ограничения, касавшиеся землевладельцев «польского происхождения». Анализируются реалии первой половины XX в., ставится вопрос о сближении литовских татар с российскими мусульманами. Рассматривается проблема положения татар в восстановленных Польском и Литовском государствах.

Второй раздел – «Язык и текст» – посвящен наиболее разработанной в настоящий момент области исследований татарской культуры – рукописному наследию, его связи с тюркскими языками, арабскими письменами, исламскими и христианскими текстами. Смысловым акцентом этого раздела является статья о первых подстрочных переводах Корана на тюркские языки, связывающая исламскую традицию с рукописной литературой литовских татар. Новые исследования татарских рукописей, представляющие *китабистику*, связаны с анализом текстов, написанных на старом османском языке, как и статья о языковой адаптации в татарских *китабах* сюжета о вознесении на небо пророка Мухаммеда, популярного в литературе анатолийских турок. О том, что татары не были одиноки в применении особой лингвистической стратегии, заключающейся в объединении алфавита, языка и текста из разных культурных традиций, говорится в статье, сравнивающей усвоение славянских языков боснийскими мусульманами и литовскими татарами. Обоснованное беспокойство об исчезновении татарской рукописной традиции является лейтмотивом статьи, написанной на основе полевых исследований. Анализ религиозных идиом в караимском издании притч Соломона, подготовленном М. Фирковичем, позволил раскрыть влияние культурной среды на соотношение религии и языка. В двух статьях рассмотрена еще одна функция текста – передача образа чужого (в данном случае татарина-

мусульманина), будь то религиозная полемика эпохи Ренессанса или «Укрепление веры» знаменитого Исаака бен Абрахама Трокского.

Раздел «Культурный, религиозный и национальный дискурс» тематически менее однороден, чем два первых раздела, однако помещенные в нем статьи предлагают новое решение проблем, имеющих свою историографию. Применение сравнительного анализа позволило выявить специфику ислама в татарской диаспоре и охарактеризовать фигуру знахаря (*фалджея*) в разных культурах мусульманского Востока. А противоположный взгляд двух авторов на национальную, религиозную и культурную идентичность литовских караимов мог бы вызвать не одну дискуссию. В названии этого раздела подчеркнут культурный дискурс, который представляют две статьи на разные темы: в одной сравниваются традиции литовских татар и анатолийских турок, связанные с рождением ребенка, в другой рассматриваются заслуги видного караимского деятеля Марка Лавриновича в сохранении караимского языка (тракайский диалект) и культуры.

В разделе «Источники» предлагаются первые публикации нескольких документов, писанных на иврите, турецком и русском языках, дается их анализ, приводятся комментарии. Текст на иврите раскрывает новые факты, связанные с появлением караимов в Литве. О польско-османских контактах свидетельствуют ярлыки татарских ханов и письма коменданта Хотинской крепости, предназначенные для польских властей, хранящиеся в настоящее время в рукописном отделе Библиотеки Вильнюсского университета. Отдельно публикуется и комментируется письмо хотинского коменданта краковскому воеводе и великому гетману Яну Браницкому из коллекции Ростовского областного краеведческого музея. В этом же разделе помещен текст молитвы на турецком языке, связанный с исламской традицией литовских татар, из частной коллекции в Беларуси. Блок документов из Национального исторического архива Беларуси в г. Гродно свидетельствует о стремлении литовских татар сохранить свои права и привилегии в 30-х гг. XIX в.

В настоящем сборнике есть небольшой раздел «Хроника», куда вошел обзор Международного научного симпозиума караимов, организованного в университете Биледжик (Турция) 5–8 апреля 2010 г.

Статьи публикуются на английском, литовском, русском и турецком языках, их резюме – на литовском и английском языках. На принцип публикации повлиял международный состав авторов и надежда, что предлагаемый сборник статей дойдет до более широкого круга читателей.

Тамара Байрашаускайте
Галина Мишкинене